

ДОЛАЗАК ПАТРИЈАРХА СРПСКОГ ВИКЕНТИЈА У КИЈЕВ 1956. ГОДИНЕ: ПРИПРЕМА, НАДЗОР СЛУЖБИ БЕЗБЕДНОСТИ, ЕПИЛОГ

Василије Шафар*

*Кијевска духовна академија,
Кијев, Украјина*

Апстракт: У раду ћемо се бавити боравком делегације Српске Православне Цркве у Кијеву 1956. године током канонске посете Руској Православној Цркви. Такође, анализираћемо значај посете делегације Српске Цркве не само за међуцрквене односе, већ и за обнову дипломатских односа Југославије и Совјетској Савеза. Осим тога, представимо и стање Православне Цркве у СССР и Југославији. Поврх свега, уз помоћ извора и белешки ајената КГБ о посети делегације СПЦ Кијеву биће представљено како су безбедносне службе вршиле припрему и надзор тој догађаја.

Кључне речи: Украјински Егзархат, Руска Православна Црква, Српска Православна Црква, делегација, Кијев, КГБ, Југославија, СССР.

У историји спољних црквених односа Руске Православне Цркве након завршетка Другог светског рата, без претеривања може се рећи да је Украјински Егзархат Руске Православне Цркве имао важну улогу. Као потврда томе може да послужи чињеница да су црквене делегације током посете Совјетског Савеза (даље у тексту — СССР) готово увек бивале у Кијеву и осталим епархијама Егзархата.

У овом чланку бавићемо се анализом посете територији Украјинске Совјетске Социјалистичке Републике (даље у тексту — УССР) Патријарха српског Викентија 1956. године. Чланак је настао на основу материјала Централног државног архива највиших органа власти и

* vasilsafar@gmail.com.

управе Украјине,¹ као и Филијалног државног архива Службе безбедности Украјине.²

1. Преглед података о послератним односима Совјетског Савеза и Југославије. Улога Православне Цркве у нормализацији односа

Послератни односи између Југославије и Совјетског Савеза нису били нимало једноставни. Период од 1948. до 1953. године у историографији се назива периодом конфликта на совјетско-југословенској релацији. Првих година свог постојања комунистичка Југославија се у свему ослањала на Совјетски Савез. Такво стање трајало је до марта 1948. године, тј. до потпуног прекида односа. Југославија се тада незванично окренула Западу, ушавши у савез са Грчком и Турском.³ Касније је кренула својим путем, пронашавши нови развојни пут. Све то време југословенске власти су користиле повластице и са Истока и Запада, а интерно су се развијале као комунистичка диктатура.

Али уз то, идеолошка политика Комунистичке Партије Југославије (даље у тексту — КПЈ) следила је совјетски пут. После несугласица са Совјетским Савезом дошло је до политичког отржењења, али ни поред тога Југославија није скренула са пута социјализма. Од тог тренутка се уместо Стаљинове личности појављује Јосип Броз Тито.

Дана 28. септембра 1949. године билатерални односи СССР-а и Југославије су потпуно прекинути.⁴ Након што је Југославија изабрана за сталну чланицу Савета безбедности УН, југословенски амбасадор је 25. октобра 1949. године протеран из Москве, позивајући се у образло-

¹ ЦГАВО Украины. Ф. 4648. Совет по делам религии при Министерстве по делам миграции и национальностей Украины и его предшественники. Оп. 1. Д. 145. Документы о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР / планы приема, списки делегаций, стенограммы бесед / за 1956 год.

² ОГА СБУ. Ф. 2. Управление борьбы с бандитизмом МВД, Управление 2-Н и 4-е Управление МГБ-КГБ УРСР. Д. 2847.

³ Бранко Петрановић, *Југославија на размеђу: 1945–1950* (Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 1998), 137.

⁴ А. А. Костин, „Восприятие Соединенными Штатами советско-югославских отношений в 1944–1948 гг.“, *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета*, Т. 1, № 4 (2012): 69.

жењу на тзв. „случај Рајко.“⁵ Раскид односа са социјалистичким блоком довео је до зближавања Титове Југославије са САД и њеним савезницима.

Дуг период прекида односа између држава имао је много узрока и последица. Нови лист је окренут након Стаљинове смрти 1953. године. „Већ 6. јуна 1953. године совјетски Министар спољних послова В. М. Молотов обратио се отправнику послова ФНРЈ, у име владе СССР, да прими новог амбасадора у Југославији В. А. Валкова. Дана 29. јула 1953. године В. А. Валков састао се са Титом у његовој резиденцији, а 22. септембра исте године југословенски амбасадор је стигао у Москву“.⁶ Од 1953. до 1955. године билатерални односи су обновљени, али су до распада Југославије крајем XX века, остали веома уздржани.

Но ипак, народи обе земље нису губили наду у то да ће се односи и сарадња обновити. Југословенска страна прва је показала иницијативу у погледу обнављања веза и то преко Украјине, о чему сведочи посета југословенског амбасадора Кијеву 1954. године. У јулу 1955. године Украјину је посетила делегација југословенских новинара. Тако је југословенска страна, искористивши период „одмрзавања“ у доба Хрушчова, показала истински интерес према Украјини, који се у наредним годинама повећавао.⁷

Период нормализације односа није био једноставан и трајао је свега неколико година. Најважнију улогу у овом процесу имала је Српска Православна Црква. Руководство СПЦ није хтело да иде у сукоб са Московском Патријаршијом. Патријарх Викентије је 1955. године служио молебан у Руској цркви у Београду.⁸

Значајан догађај у успостављању односа између земаља била је посета Патријарха Викентија СССР-у, у октобру 1956. године. После дужег периода раздвојености и несарадње између државâ, ову посету су југословенске власти сматрале за додатни напор ка политичком помирењу, али је уједно демонстрирано и обнављање дугогодишњег пријатељства између свештенства двају Цркава, које је изостајало током конфликта.

⁵ К. В. Никифоров (отв. ред.), А. И. Филимонова, А. Л. Шемякин и др., *Југославия в XX веке: очерки политической истории* (Москва: Индрик, 2011), 588.

⁶ Никифоров, *Југославия в XX веке*, 663.

⁷ Г. В. Саган, „Роль украинских общественных организаций в восстановлении связей в сфере культуры между Украиной и Югославией (50-е — нач. 70-х годов XX в.)“, *Социосфера: научно-методический методический и теоретический журнал*, № 1 / 2014 (2014): 103, <https://elibrary.ru/item.asp?id=21307149>.

⁸ Т. Волокитина, Г. Мурашко, А. Носкова, *Москва и Восточная Европа. Власть и церковь в период общественных трансформаций 40–50-х годов XX век.* (Москва: Рос-сийская политическая энциклопедия, Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008), 269.

Долазак српске делегације у СССР догодио се на позив Московске Патријаршије. Осим Цркве, у таквој врсти посете свој интерес су имале државне власти и Југославије и СССР-а. Првобитно, посета Кијеву није била уврштена у програм боравка, али је на захтев југословенске стране и Кијев додат у званични протокол ове посете.⁹

Индикативна је чињеница да се посета представника Српске Цркве десила скоро годину дана пре доласка делегације југословенске владе у СССР, који се догодио у јулу 1957. године.

2. Положај Православне Цркве у СССР-у 1956. године

У контексту односа државе и Цркве, у периоду позног стаљинизма, почев од педесетих година XX века, може се сматрати да су тада црквено-државни односи у СССР-у били прилично просперитетни.

Говорећи о овом периоду, М. В. Шкаровски наводи следеће: „Суштински први пут у совјетској историји, Православна Црква је добила дозволу да штампа Библију, Јеванђеље, а 1956. године изашли су из штампе са укупним тиражом од 50.000 примерака. Од пролећа 1956. године интензивира се процес пуштања свештенства из притвора. У јесен исте године 293 свештеника ослобођена из логора поново су служили у црквама. У односу на 1951. годину број бруцоша на духовним академијама и семинаријама се удвостручио. Број редовних студената порастао је на 1094, а ванредних премашио 400.“¹⁰

Такође средином 1950-их година Руска Православна Црква је успела да повећа, додуше незнатно, број отворених цркава. „Међутим, на почетку овог периода настављен је тужан процес затварања парохијских цркава. Тако је 1. јануара 1953. године било отворено 13.555 цркава, 1. јануара 1955. године 13.422, а 1. јануара 1957. године — 13.477. Ситуација у Украјини је у том погледу била најблажа.“¹¹

У истом периоду састанци Патријарха Алексија са шефовима вла-

⁹ Г. В. Саган, „Візити представників Сербської православної церкви в Україну у 50–80-ті роки XX століття“, *Українське релігієзнавство*, № 47 [26] (2008): 156, <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/15326>.

¹⁰ М. В. Шкаровский, *Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах* (Москва: Издательство Крутицкого подворья, Общество любителей церковной истории, 1999), 357.

¹¹ В. А. Цыпин, *История Русской Православной Церкви: 1917–1997* (Москва: Спасо-Преображенский Валаамский монастырь, 1997), 306–307.

де Г. М. Маленковым (1954) и Н. А. Булгањином (1955, 1956), иако су били формалног карактера, углавном су повољно утицали на односе између државе и Цркве.¹²

Међутим, такво релативно благостање Цркве било је веома крхко. „У КПСС постојале су утицајне снаге, спремне да у сваком тренутку наставе са антирелигијском офанзивом. Први секретар Н. С. Хрушчов је, на пример, у септембру 1955. године рекао током сусрета са делегацијом француских парламентарца: ‘Ми и даље остајемо атеисти. Покушаћемо да већину народа ослободимо од верског опијума, који још увек постоји.’“¹³

3. Припрема безбедносних служби пред посету

За „безбедносни програм“ намењен архијерејима Српске Православне Цркве били су задужени службеници УКГБ и Савета за односе са Руском Православном Црквом.

У Совјетском Савезу су се темељно припремили за дочек гостију из Југославије. Специјалисти посебног антирелигијског 1. одељења 4. одсека КГБ-а Украјинске ССР формулисали су низ одредби које су специјалци примењивали у оперативном раду. За потребе дочека гостију Кијевске епархије Украјинског Егзархата, били су укључени оперативци УКГБ. План манифестације, ток посете и благовремено информисање о свим дешавањима били су у надлежности Г. С. Катуњина (заменика руководиоца Савета за односе са Руском Православном Црквом у УССР).

Задаци су били следећи:

1. Ангажовати тајне агенте „Омега“¹⁴ и „Федулин“.
2. Протојереји Василиј Јурченко (старшина Владимирске цркве) и Николај Скоропостижни¹⁵ „да саставе извештај о посети делегације“.

¹² Т. А. Чумаченко, *Государство, православная церковь, верующие. 1941–1961 гг.* (Москва: АИРО–XX, 1999), 149.

¹³ Шкаровский, *Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве*, 357. Види: [Антоній, архієп. Лосъ-Анжелосскій и Южно-Калифорнійскій], *О положеніи церкви въ Советской Россіи и о духовной жизни русскаго народа. Докладъ Архіерейскому собору 1959 года Епископа Лосъ Анжелосскаго Антонія* (Jordanville (N. Y.): Holy Trinity Monastery, 1960).

¹⁴ Агент „Омега“ је био одговоран за благовремено информисање УКГБ-а о припремама за посету; овај извор је све информације преносио телефоном директно мајору В. Максимчуку.

¹⁵ Протојереј Николај Скоропостижни од 1948. био је архијерејски намесник првог округа у Кијеву. Знао је немачки и француски. Од 1950. до октобра 1960. био је адми-

3. Успоставити спољни надзор и за то одредити агенте „Надежда“ и „Кардинал“.

4. Припрема материјала о „безбедносном програму“ и њихово слање у Москву, на име пуковника Лутова (шеф 4. одељења антирелигијског одсека КГБ СССР-а), били су у надлежности заменика руководиоца 5. одељења 4. одсека КГБ-а Капетана Калашњикова. За овај задатак били су ангажовани: детектив 4. одељења 4. одсека КГБ-а у Кијевској области, старији поручник Долженко, капетан М. Хорков и потпуковник УКГБ-а Пољаков.

5. Шеф 5. антирелигијског одељења 4. (тајно-политичког) одсека КГБ-а при Савету министара УССР, пуковник Виктор Сухоњин¹⁶ био је одговоран за праћење свих оперативаца и прикупљање информација.

6. На дочеку и испраћају делегације присуствовали су службеници Савета за односе са Руском Православном Црквом — Г. С. Катуњин (заменик начелника Савета за односе са Руском Православном Црквом у УССР, Кијев) и Г. Т. Уткин¹⁷ (члан Савета за односе са Руском Православном Црквом при Савету министара СССР, Москва).

Планирану посету српске делегације Кијеву први је најавио Катуњин у својој белешци од 11. септембра. Почеле су активне припреме за дочек. Агент Омега је 15. октобра о предстојећој посети телефоном јавио антирелигиозном одељењу КГБ-а, о чему сведочи писани извештај мајора В. Максимчука.¹⁸

нистратор Кијевске митрополије и Украјинског егзархата. Пинчук, представник Савета за односе са Руском Православном Црквом, оптужио га је да „не предузима одговарајуће мере“ против свештенства. Скоропостижни није припремао документа за забрану свештенства многим клирицима, које је комесар уклонио из регистра. Последње место служења оца Николаја — Иљинска црква на Подилу у Кијеву.

¹⁶ Пуковник КГБ Виктор Павлович Сухоњин, способан оперативни радник, више од 15 година (1944–1960) руководио је (прво *de facto*, а затим и *de jure*) радом органа НКГБ–МГБ–КГБ Украјине по линији „црквењака и секташа“. Од 1953. вратио се на „црквену линију“, зауевши место начелника 6. одељења 4. одсека Министарства унутрашњих послова Украјинске ССР. Овде је руководио оперативним радом у верској сфери у Украјини, од 1956. — начелник 5. одељења 4. (тајно-политичког) одсека КГБ-а при Савету министара Украјинске ССР, 1959. — до разрешења из војне службе 25. маја 1960. — начелник 4. одељења 4. одсека КГБ-а при Савету министара Украјинске ССР. Сухоњин је био тај који је давао наређења својим запосленима када и кога треба пратити или прислушкивати, при чему су сви извештаји и транскрипти разговора пријављивани њему лично, а често је и он лично изводио ове операције. Сам Сухоњин се представио кијевском свештенству као службеник Савета за односе са Православном Црквом.

¹⁷ Г. Т. Уткин је био члан првог састава Савета за односе са Руском Православном Црквом, који је формиран крајем 1943. године, од 5 људи. Првобитни састав Савета није се мењао више од 10 година. Г. Т. Уткин и И. И. Иванов су били у Савету од дана његовог оснивања.

¹⁸ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 222.

Уочи свог доласка, 7. октобра, Катуњин се обратио начелнику милиције Кијева, са молбом за „регистрацију пасоша са правом боравка у СССР-у до 30. октобра 1956. године, чланова духовне делегације, коју су чинили 13 људи“.¹⁹

Катуњин је 16. октобра послао у ЦК КП „План за боравак у Кијеву од 25. до 28. октобра поглавара Српске Цркве у Југославији, Патријарха Викентија и његових сарадника“,“²⁰ а исти нацрт плана упућен је Савету за односе са Руском Православном Црквом.

4. Састав српске делегације

Сви чланови српске делегације 1956. године били су први пут у СССР-у, али и у Кијеву.

Састав делегације био је веома репрезентативан. Са Патријархом Викентијем стигли су: Митрополит дабробосански Нектарије, епископи шумадијски Валеријан, банатски Висарион и браничевски Хризостом. Протојереји: Милан Смиљанић (председник *Савеза удружења православних свештеника Југославије*) из Београда, Петар Капичић из Лесковца, Тихомир Поповић, Виталије Тарасјев (старешина Руске цркве у Београду), Нестор Поповски, протођакон Ђорђе Жунић (шеф кабинета Патријарха), као и лекар Патријарха г. Ненадић.²¹

Занимљив је и податак да је у СССР, поред представника Српске Православне Цркве, стигао и Милоје Дилпарић,²² као секретар Комисије за верска питања Савезног извршног већа ФНРЈ, односно тела које је имало своју историју развоја у Југославији.²³ Комисија је била директ-

¹⁹ ЦГАВО Украйны. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 75.

²⁰ ЦГАВО Украйны. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 55.

²¹ ЦГАВО Украйны. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 59–61.

²² У обавештајним документима КГБ-а СССР-а презиме је уписано као „Дилпарић“, али у неким српским изворима је представљен као „Дипларић“.

²³ У различитим периодима назив овог тела се мењао, али је у њему било и доста кадровских промена. Ово одељење, као установа, формирано је новембра 1942. године у Бихаћу на састанку партизанског сабора — антифашистичког скупа за народно ослобођење Југославије. Прва именовања чланова верске комисије извршена су тек 1949. године, а за председника је постављен Милоје Дилпарић. Главни задатак комисије био је да прати правилно спровођење усвојених протокола у односима између државе и Цркве. Комисија се бавила израдом протокола и организацијом сарадње између различитих верских организација. У дужности је спадало и да се бави питањем заштите црквене имовине, несметаног одржавања верских обреда и манифестација, регулисања војних дужности ученика богословије и теолога, распоређивања војног свештенства и расподеле новчаних прилога Српској Православној Цркви. Сви запослени у Комисији били су чланови Комунистичке партије. У првом именовању међу члановима није било

но одговорна председавајућем Савета министара Јосипу Брозу Титу.²⁴ У суштини, ова Комисија је била у истој мери специјализовано тело одговорно за „црквену линију“ као и Савет за односе са Руском Православном Црквом у СССР-у.

Као што је већ поменуто, делегацију СПЦ је предводио Патријарх Викентије. Ово је била прва званична посета Патријарха српског СССР-у у послератном периоду. Уједно је за Патријарха Викентија²⁵ то била и прва лична посета Совјетском Савезу.

Посебно достигнуће Патријарха Викентија је обнављање братских односа са Помесним Православним Црквама. Као Патријарх примио је у Београду од 11. октобра до 29. октобра 1957. године делегацију Руске Православне Цркве. Патријарх московски и целе Русије Алексije I (Симански) тада је допутовао у узвратну посету, у пратњи 11 чланова делегације. Уопште узевши, Патријарх Викентије је био присталица добрих односа са Руском Православном Црквом.

свештеника. Комисија је сарађивала са председником Републике, Ресором државне безбедности, ЦК КПЈ, Министарством спољних послова и Министарством унутрашњих послова путем преписке, порука, размена информација, заједничких састанака. Државна комисија за верска питања променила је назив 26. јуна 1953. године у „Савезна комисија за верска питања“. Истовремено је промењен и њен састав. Добривоје Радосављевић је постао њен председник, а Милоје Дилпарић је остао на месту секретара. Савезна комисија за верска питања променила је адресу 1954. године. Са старе у Француској улици 31, преселила се у комору Савезног извршног већа. Састанци Савезне комисије за верска питања одржавала су се једном месечно.

²⁴ Види: Младен Пантич, „История Сербской Православной Церкви при Патриархах Гаврииле и Викентии (1945–1958.гг.)“ (Дипломная работа, Киев: Киевская духовная академия, 2008), 56, 57, 62, 63.

²⁵ Пантич, „История Сербской Православной Церкви при Патриархах Гаврииле и Викентии (1945–1958.гг.)“, 29–30. Викентије, Патријарх српски (Проданов Витомир, 1890–1958). Изабран је за патријарха српског 1. јула 1950. године. Реконструкција његовог живота и делатности у својству поглавара Српске Православне Цркве у периоду 1950–58. године није нимало лак задатак из више разлога. Почеле су репресије комунистичке власти против Српске Цркве, посебно после смрти Патријарха Гаврила 1950. године. Патријарха су посетили многи високи гости. Све разговоре са странцима у Патријаршији у Београду контролисала је Савезничка комисија за верска питања. Директан начин контроле била је организација састанака које је припремала комисија. Други начин контроле били су записи разговора са људима који су били при власти. Комунистичке власти су на све могуће начине утицале на Патријарха да би испунио њихове захтеве. Када се решавао проблем тзв. Македонске цркве, одговарао је надлежнима да ће „све испунити“, али је стално одлагао решавање овог веома компликованог питања.

5. Програм посете српске делегације Кијеву под окриљем обавештајне контроле

Организатори су указали велику пажњу црквеној делегацији. У Москви су били примљени од стране Патријарха Алексија I и шефа владе СССР М. О. Булгањина.²⁶

Делегација Српске Православне Цркве²⁷ боравила је 21 дан у Совјетском Савезу, 14 дана у Москви, 4 дана у Лењинграду и 3 дана у Кијеву.²⁸ Све у свему, гости су у посети били скоро читавих месец дана — од 5. октобра до 29. октобра 1956. године. Гости су у Кијев стигли 25. октобра у 12 часова возом из Лењинграда. Патријарх Викентије и чланови делегације били су смештени у хотелу „Интурист.“²⁹

У *духовно сродном трагу* делегација је имала веома садржајан тродневни програм. Како је Патријарх Викентије изјавио: „Кијев је нама, Србима, посебно драг, јер смо ми из Кијева више пута добијали подршку у најтежим животним тренуцима и искушењима због Православне вере.“³⁰

У Егзархату је делегацију дочекало велико мноштво свештенства. Патријаршијски егзарх Украјине (1944–1964) Митрополит кијевски Јован (Соколов) није био у Кијеву током посете српске делегације. Због болести очију био је на лечењу у Одеси, под надзором академика В. П. Филатова.³¹

У име Егзарха, пристигле госте на железничкој станици дочекао је игуман Кијево-печерске Лавре и намесник Кијевске епархије, Епископ перејаславско-хмелњички Нестор.³² Присутни су били и Архиепископ

²⁶ Саган, „Візити представників Сербської православної церкви в Україну у 50–80-ті роки ХХ століття“, 156.

²⁷ У документима и извештајима специјалних служби ова делегација је названа „духовна делегација Српске Православне Цркве у Југославији“.

²⁸ Саган, „Візити представників Сербської православної церкви в Україну у 50–80-ті роки ХХ століття“, 156.

²⁹ Хотел „Интурист“ био је најпрестижнији у Кијеву, јер су у њему одседали угледни страни гости, амбасадори, политичари и песници. Његово оригинално име било је „Ермитаж“. Песник Александар Блок, који је одсео у овом хотелу, назвао га је „мирном оазом у центру Кијева“.

³⁰ ЦГАВО України. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 65.

³¹ Академик В. П. Филатов је последњих година свог живота углавном примао посетиоце у свом стану. Управо у том периоду, тачније 30. октобра 1956. године, Филатов је умро од церебралног крварења у 82. години.

³² Владика Нестор (Туђај, 1900–1969) био је намесник Кијево-печерске лавре од 1953. до њеног затварања 1961. године. Владика Нестор је органима државне безбедности био познат као „Орлик“. Одлучно је бранио постојање Лавре и није се плашио да

дњепропетровски и запорошки Гурије,³³ Архиепископ черниговски и нижински Андреј, ректор Кијевске Духовне Семинарије протојереј Николај Концевич,³⁴ намесник лавре јеромонах Јефрем, јеромонах Генadiје, јереј Ф. Витвицки и службеник Московске Патријаршије В. В. Зајцев.³⁵

Са гостима су у Кијеву били: Архиепископ херсонски и одески Борис³⁶ (у пратњи личног секретара М. С. Мирошниченка), протојереј Михаил Зернов,³⁷ два преводиоца, а такође и Уткин Г. Т, члан Савета за односе са Руском Православном Црквом.

За госте је био предвиђен прилично нестандартан програм. За разлику од посета таквог нивоа, овог пута је било потребно да се обиђе више знаменитости, да се представи сам град и привредни објекти Кијева. Објашњење томе налазимо у личној белешци Г. С. Катуњина од 11. октобра, у којој се истиче да ће „у планираном програму за српску делегацију бити неопходно упознати Патријарха Викентија не само са Црквом, већ и са животом и деловањем совјетске партије.“³⁸

Представници српске делегације изјавили су жељу да виде достигнућа Совјетског Савеза. Стога су се обратили Г. Г. Карпову³⁹ са сле-

уђе у отворени сукоб са властима. Био је позиван на саслушања о разним „инцидентима“ у манастиру и више пута је водио оштре разговоре у апарату овлашћеног Савета за односе са Руском Православном Црквом у Украјинској ССР. Био је подвргнут скривеној контроли обавештајних и оперативно-техничких средстава КГБ-а.

³³ Световно Вјачеслав Михајлович Јегоров (1891–1965), почев од 1955. Архиепископ дњепропетровски и запорошки. Променивши више катедри, упокојио се као митрополит симферопољски и кримски, при чему је био противник екуменизма и западног утицаја на Руску Цркву.

³⁴ Протопрезвитер Николај Концевич је, током периода од 11. септембра 1954. до 24. јуна 1957. године, био ректор Кијевске семинарије, која се у то време налазила у стилобату Светоандрејске цркве у Кијеву.

³⁵ ЦГАВО Украйны. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 61–62.

³⁶ Архиепископ Борис (Вик, 1906–1965), почев од априла 1956. године Митрополит херсонски и одески, са привременом управом Ворошиловградске (сада Луганске) епархије и очувањем овлашћења егзарха Северне и Јужне Америке. Више пута је учествовао, пратио госте и радио на организовању посета црквених делегација. Године 1960. пратио је Патријарха Алексија I на путовању у Грузију и Јерменију. Средином 1950-их био је редовни учесник међународних конференција за очување мира.

³⁷ Протојереј Михаил Зернов (1911–1987) обављао је разне функције у Московској Патријаршији и био старешина више московских храмова. Дана 6. августа 1961. године хиротонисан је за Епископа подољског, викара Московске епархије. Године 1956. био је члан Економске управе Московске Патријаршије. Истовремено је вршио службу и намесника подворја. Често је бивао у Кијеву поводом посета претходно истакнутог значаја.

³⁸ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 201.

³⁹ Георгије Григорјевич Карпов, совјетски државник и генерал-мајор НКГБ (1945). У раздобљу од септембра 1943. до фебруара 1960. био је председник Савета за односе са Руском Православном Црквом.

дећом молбом: „И код нас има много цркава; стога бисмо желели да видимо 1–2 фабрике у Лењинграду, Кијеву и Москви, болнице и дечије установе, пољопривреду и вашу културу.“ Приликом узвратне посете обећали су да ће московском Патријарху показати хидроелектрану, бродоградилиште и 5–6 фабрика.⁴⁰

У складу са постављеним циљевима, већ на сам дан доласка у Кијев гостима је омогућена посета вртићу фабрике „Арсенал“, а уз то је био организован и обилазак зграда Савета министара и Врховног Савета Украјине, као и споменика генералу Ватутину. У вртићу су гости у пратњи директора обишли све просторије.

У документима безбедносних служби стоји да су се „гости дивили и чудили чистоћи и уређености вртића, што су видели као изузетну бригу о деци и њиховом васпитању.“⁴¹

У сачуваном „Агентовом извештају“ извора „Кардинал“⁴² забележено је следеће: „Ова лепа двоспратна зграда, простране, светле собе, беспрекорна чистоћа и намештај оставили су веома добар утисак на Патријарха“. На самом крају овог „извештаја“ стоји да је „овај материјал достављен (у УКГБ-у) на иницијативу агента због чињенице да је био међу представницима кијевског свештенства за дочек и пратњу гостију из Југославије“. Извор наводи да је он „континуирано пратио чланове српске делегације и покушавао да започне разговор како би проучио расположење српског свештенства“. Сачувани су „извештаји“ и „транскрипти разговора“ које је саставио 30. октобра 1956. године, а које је послао преко капетана Хоркова (заменика начелника 4. одељења УКГБ у Кијевској области) другу В. П. Сухоњину.

Како је приметио агент „Федулин“, гости су након виђеног оставили белешку у књизи посетилаца у којој је и сам Патријарх написао: „Данас смо имали велико задовољство да посетимо вртић фабрике ‘Арсенал’. Изражавамо велику радост због чињенице да имамо прилику да својим очима видимо колико се у Совјетском Савезу води рачуна о деци. Деца су будућност народа.“⁴³

Истог дана делегација је посетила Кијево-Печерску лавру. Ту је

⁴⁰ Н. Пивоваров, „Кого пригласили в СССР и кого отправляли за границу по религиозной линии (1943–1985)“, *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*, Том 35, № 1 (2017): 198, <https://doi.org/10.22394/2073-7203-2017-35-1-185-215> / <https://elibrary.ru/item.asp?id=29060854>.

⁴¹ ЦГАВО Украины. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 62.

⁴² „Кардинал“ је био пређутни помоћник ресора државне безбедности у верској смислу, и као такав пружао је услуге КГБ-у, продирао у окружење свештенства и верника. Његов пример је један од ретких, јер је регрутован из редова православних верника, међу којима је уживао велики ауторитет.

⁴³ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 204.

госте дочекао и извор УКГБ-а. Српско свештенство, како се наводи у документу, „узето је под надзор“. Руководио је незванични агент-сарадник „Надежда“.⁴⁴ Они су веома пажљиво пратили, фиксирани су готово сваки гест и реч Патријарха српског и гостију.

Током овог периода, Лавра, у коју су често залазили страни гости, имала је своје квалификоване агенте. „Материјали КГБ-а препуни су бројних обавештајних извештаја о разговорима обичних ходочасника, посетилаца и богослова са тајним помоћницима државне безбедности. По плану обавештајно-оперативног рада за 1956. годину 6. одељења 4. одсека УКГБ предвиђено је пребацивање у Кијево-печерску лавру монаха — повереника КГБ „Горски“, „Михаљук“ и „Михајлов“ из Западне Украјине, да се изврши нова регрутација међу браћом како би се осигурало да „наши поверљиви агенти буду постављени као чувари и водичи у пећинама“.⁴⁵

Осим тога, органи државне безбедности успоставили су сарадњу са провереним епископима Украјинског Егзархата. Најпознатији 1950-их година: „Орлик“, „Вернов“, „Варнава“, „Николајев“, „Панченко“, „Каменски“, „Твјорди“, „Прогресист“, „Непомњашчи“ и др. Ипак, учинак у овој области је ниско оцењен. За ову област регрутације био је лично одговоран пуковник В. П. Сухоњин.⁴⁶

У Лаври су делегацију СПЦ дочекали Епископ Нестор, архимандрит Сава, јеромонаси: Јефрем, као намесник манастира, Венијамин, Јосиф и Пафнутије. После дочека, намесник је госте повео до Блиских пећина. У манастиру је Патријарху уручена икона Успења Богородице.⁴⁷

О посети Кијево-печерске лавре агент „Надежда“ је написала следеће: „Дана 25. октобра у 16 часова Патријарх српски посетио је Кијево-печерски манастир, којег је дочекало сво братство Лавре. Патри-

⁴⁴ Овај обавештајцац је био један од главних у надзору верских делегација и радио је углавном у Лаври. Његова „обавештајна потврда“ била је, још пре одласка Срба, почев од 27. октобра. О свему што се дешавало обавестио је старијег поручника и детектива 4. (антирелигијског) одељења КГБ-а при Савету министара Украјинске ССР у Кијевској области — Долженка, који је копију извештаја послао 5. одељењу, 4. одсека КГБ под Саветом министара Украјинске ССР.

⁴⁵ Д. В. Веденеев, «Киево-Печерская Лавра под надзором чекистов. 1920-е — конец 1950-х годов» / Портал Православная жизнь // Электронный ресурс. URL: <https://pravlife.org/ru/content/kievo-pecherskaya-lavra-pod-nadzorom-chekistov-1920-e-konec-1950-h-godov> (дата обраћања 26.10.2021).

⁴⁶ Документи СБУ садрже „Оперативне податке о резултатима рада црквењака и секташа у републици за 1956–1960“, које је пуковник В. П. Сухоњин јануара 1960. године послао Управи КГБ-а. У овој „референци“ Сухоњин наводи следећу статистику: „1. Године 1956. затворено је 17 парохија у Украјинском Егзархату. 2. У Украјини је 1956. године ухапшено 45 људи из редова свештеника“.

⁴⁷ ЦГАВО Украины. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 63.

јарх је скоро све изљубио, а затим ушао у цркву, где су му отпевали „Многаја лета...” Целу процесију су фотографисали совјетски и страни дописници. У пећинама су остали око пола сата, а онда их је у свој конак примио Владика Нестор, код којег је Патријарх такође био пола сата. У 16 часова и 50 минута Патријарх се опростио од братије манастира и у пратњи Нестора и Јефрема кренуо у град. Наш извор није забележио сумњиве контакте између монаха, као ни ходочасника са гостима из пратње Патријарха. На све наведено, извор је скренуо пажњу да иако је на територији Лавре био мали број ходочасника, а углавном су на дочеку били монаси, сусрет је био веома свечаног карактера. Сви су прилазили Патријарху за благослов и падали на колена. Све ово су фотографисали новинари. Посета Лавре протекла је без проблема.⁴⁸

Након Лавре, делегација је наставила обилазак знаменитости града. „На Асколдовом гробу, међу херојима Великог отаџбинског рата који су ту сахрањени, био је и Херој Совјетског Савеза, генерал-мајор Србин по националности. Над његовим гробом делегација је стала и приклонила главе, задржала се неко време. Све гробнице су веома очуване“, записао је „Кардинал“.

Истог дана, у филмском студију гостима су приказани филмови „Співа Україна“ и „300 років тому“ (Богдан Хмељницьки).

Овај догађај је детаљно описао агент „Кардинал“ који био очевидац у својству пратилаца делегације. „У 18:30 гости су погледали два филма. Величанствени у свом наступу, донекле су шокирали госте својом игром и певањем. То је било видљиво из опаске протојереја Виталија Тарасјева како су се Патријарх и неки од старијих чланова делегације у појединим деловима филма, када су се певале песме и била општа игранка, осећали нелагодно. Али се зато свима допао прелепо приказан „Богдан Хмељницьки.“⁴⁹

Приликом организовања оваквих посета посебна пажња је била посвећена приказивању совјетских колхоза. Такве посете су пажљиво припремане унапред. У Кијевском региону обично су организовали екскурзије на колхозе у селима Требухов и Гоголево, Броварског округа.

Дана 26. октобра, још од самог јутра, госте је у својој канцеларији дочекао председник колхоза у селу Гоголево. Гостима је дат извештај о колхозу, о животу задругара, о њиховим условима рада и о систему надокнаде за њихов рад итд. „После извештаја поједини чланови делегације су постављали питања. Највише их је било од стране протојереја Милана Смиљанића (члан Народне скупштине и бившег министра

⁴⁸ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 211.

⁴⁹ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 216.

пољопривреде), као и од лекара Ненадића. Потом је гостима приказана штала за стоку, господарски објекти и штала за краве. Председник колхоза дао је исцрпне одговоре на сва питања гостију, а све то је у потпуности задовољило чланове делегације и оставило добар утисак,⁵⁰ пише „Кардинал“.

Тако је после ове посете протојереј Милан рекао да су „у поређењу са оним што је видео, њихове задруге мале, 50–100 домаћинстава, 100–200 хектара земље, а и да су се многе распале.“⁵¹

Циљ оваквих посета био је да се демонстрира величина Совјетског Савеза, животни стандард народа, као и добар однос државне власти према свештенству. Али чланови делегације нису увек веровали само таквим припремљеним и планираним посетама. Пример томе је и следећа белешка обавештајаца: „Када је делегација напустила двориште колхоза, онда су, након вожње 200–300 метара кроз село, Смиљанић, Тарасјев и још двојица чланова делегације зауставили свој аутомобил у близини једног дворишта и ушли у кућу сељана. Кућа је неприметна, покривена сламом. У кући су затекли само домаћицу. Тада је Тарасјев рекао да смо очекивали прљавштину и сиромаштво, али се испоставило да је кућа двособна и има добро опремљену кухињу, радио и све је било чисто“.⁵²

Осим безбедносног надзора за члановима делегације, служба безбедности помно је мотрила и на свештенство Егзархата. Тако је сеоски свештеник постао оптужени у предмету контроле и надзора. По изласку из задруге гости су посетили локалну цркву која је „на госте оставила добар утисак“. Понашање свештеника је било забележено у дописима, извор је описао да је „свештеник ове цркве оставио лош утисак, према речима Епископа черниговског Андреја, био је уплашен, збуњен, све је побркао и био јадан.“⁵³

Делегација је у 14:30 часова била на пријему у седишту Егзархата.⁵⁴ На трпези су, у име Митрополита Јована, госте из Југославије са чекали Архиепископ одески Борис (Вик) и Епископ Нестор.

За трпезом су били присутни чланови Савета за односе са Руском Православном Црквом — Г. Т. Уткин и Г. С. Катуњин. Присуствовао је и члан српске делегације Милоје Дилпарић, секретар Комисије за верска питања Савезног извршног већа ФНРЈ. Поред међусобне размене

⁵⁰ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 216.

⁵¹ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 217.

⁵² ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 217.

⁵³ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 217.

⁵⁴ По доласку у Кијев са колхоза, делегација је одбила, према плану, да посети Шевченков музеј, али је желела да се одмори.

телеграма између патријараха Алексија⁵⁵ и Викентија, како је писао протојереј Василиј Јурченко, „за време трпезе водио се срдчан братски разговор уз међусобно обраћање и размену здравица.“

Посебна пажња у материјалима безбедносних служби посвећена је подужем говору Поглавара Српске Цркве. Цео говор је у „обавештајном извештају“ забележио „Федулин“.⁵⁶

Патријарх је нарочито истакао следеће: „Посетили смо три главна центра Совјетског Савеза: Москву, Лењинград и Кијев. Свуда су нас срдечно дочекали и тешко је рећи где је било боље. Али желим да напоменем да је Кијев посебно драг нама Србима, јер смо од Кијева добили помоћ и моралну подршку у најтежем тренутку наше историје, када нам је претила опасност однорођивања и када су непријатељи православлa хтели да нас отргну од наше православне вере. Стога смо се 1721. године обратили Светом Синоду за помоћ и он задужи Кијев, као нашег најближег суседа, да нам помогне, а он нам је послао помоћ у лицу учитеља: Максима Суворова и других који су са собом донели богослужбене књиге и другу литературу, отварао школе и бавио се образовањем народа. А најважније је да смо уз помоћ Кијева сачували православље. У историји није било ниједног догађаја да Руси и Срби нису деловали заједно. Руски народ никада није оставио Србију на цедилу. Тако је било и током првог, а посебно током Другог светског рата, када су се Руси и Срби супротставили заједничком непријатељу. Срећни смо што имамо прилику да видимо сва културна достигнућа Совјетског Савеза. Захваљујемо не само Патријарху московском Алексију и Митрополиту украјинском егзарху Јовану, већ и руководству СССР-а, као и представнику власти у Украјини Г. С. Катуњину.⁵⁷

Током посета оваквог типа често долази до размене поклона. У седишту Егзархата Патријарх је на поклон добио „драгоцену панагију од Митрополита Јована“, коју је уручио Владика Нестор. Такође, „сваком члану делегације уручени су упаковани поклони — (али не знам шта тачно),“⁵⁸ пише „Кардинал“.

Вредност поклона зависила је од „вредности“ госта. Тако је Председништво ЦК КПСС одлучило да М. Дилпарићу, секретару Комисије

⁵⁵ Патријарх Алексије I је у телеграму поздравио Патријарха Викентија поводом његовог успешног доласка у Кијев.

⁵⁶ Усвојен од капетана Калашњикова 1. новембра 1956. године, „обавештајни извештај“ извора „Федулина“, у круговима КГБ-а, био је један од најузорнијих и најсавређајнијих у односу на посету српске делегације. Катуњин је наредио да се поменути извештај пошаље у Москву.

⁵⁷ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 205–206.

⁵⁸ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 217.

за верска питања Југославије, и члановима његове породице буду уручени поклони до 2 хиљаде рубаља уз образложење „узимајући у обзир посебну природу односа са Југославијом“, док је Патријарх Викентије, који је формално предводио југословенску делегацију, добио „само“ златну панагију.⁵⁹

Увече је протојереј Николај Концевич, ректор Кијевске духовне семинарије, дочекао госте у Цркви Светог Андреја и семинарији. Патријарх је у храму на солеји рекао да смо „видевши споменик светом кнезу Владимиру још једном били уверени да ће руски народ заувек сачувати веру православну. А ми Срби, ваша браћа по вери, крви и језику, молимо се Господу да учврсти пријатељство руског народа и народа Југославије.“⁶⁰

Затим је делегација посетила Покровски женски манастир, где је био уприличен срдчан пријем и екскурзија. У храму је госте заједно са монахињом Ефросинијом дочекао и протојереј Сергије Атонски,⁶¹ који је у то време служио у манастиру. Патријарх је у манастиру рекао да су „руски женски манастири посебно драги Србима и значајни, пошто је сестринство руског женског манастира, током боравка у Србији, помогло обнову женских манастира у Србији.“

„Срби су дан привели крају вечерњим обиласком Кијева, на путу до хотела“, ⁶² пише у свом извештају протојереј Василиј Јурченко.

Дана 27. октобра гостима је приказана Кијевска фабрика одеће названа у част Розе Луксембург. Како су пренели „агенти“, „гости су постављали многа питања, питали одакле фабрици сировине за производњу, јер су очигледно мислили да их набављају из иностранства. Али добили су одговор да се све прави од домаћих сировина. Речено им је да у Кијеву постоје две такве фабрике, а у Украјини око 40 таквих фабрика. Срби су били изненађени чистоћом радионица, редом и величином фабрике, рекли су да су тако нешто видели први пут у животу.“⁶³

Суботње поподне настављено је екскурзијом до Храма Свете Софије и Цркве Светог Владимира, где је екскурзију водио о. Николај Скоропостижни. На предлог Г. С. Катунинија, после ручка до вечерње службе, гости су посетили Извршни комитет Кијевског градског већа радничких депутата. Овде их је примио председник Градског већа Давидов.⁶⁴

⁵⁹ Пивоваров, „Кого пригласили в СССР и кого отправляли за границу по религиозной линии (1943–1985)“, 198.

⁶⁰ ЦГАВО Украины. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 67.

⁶¹ Прот. Сергей Афонский (1889–1963) — ректор Кијевске духовне семинарије 1947–1949. г.

⁶² ЦГАВО Украины. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 67.

⁶³ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 207.

⁶⁴ ЦГАВО Украины. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 68.

У 18 часова Патријарх Викентије и сво свештенство делегације по-молили су се на свеноћном бденију у Саборном храму Светог Влади-мира. Саслуживали су им епископи Украјинског Егзархата, свештен-ство које их је пратило из Лењинграда, као и свештенство овог храма. На дочеку је Патријарху у име Егзарха свечано уручена икона Светог кнеза Владимира. Литију и Полијелеј предводио је српски Патријарх. На полијелеју „одржао је беседу верницима о сродству руског и срп-ског народа.“⁶⁵ У недељу, 28. октобра, свечану Литургију у Саборном храму служио је поглавар Српске Цркве.

Извор „Кардинал“, који је присуствовао вечерњој служби, рекао је да је „храм био препун верника. Непријатан утисак оставило је то што су на неколико места у храму били постављени снажни рефлектори за кинофилмове, који су понекад усмеравали своје зраке на свештен-ство и заслепљивали их. Фотографи су, у свечаним тренуцима службе, излазили са својим фотоапаратима, што је одвлачило пажњу верника. Неки од ових последњих су са огорчењем говорили — ово више није црква, већ биоскоп.“⁶⁶

После Литургије, у један сат по подне, са Кијевске главне желе-зничке станице делегација је отпутовала возом за отаџбину. Патријарх Викентије се на одласку захвалио Патријарху Алексију, Митрополиту Јовану и другим епископима на топлом пријему. Такође је „замолио све учеснике да посете Југославију и Патријаршију у Београду и њега лично“, ⁶⁷ пише протојереј Василиј Јурченко.

Гости су били испраћени до границе, односно до града Чопа. Овај задатак био је поверен Архиепископу херсонском и одеском Борису и протојереју Михаилу Зернову. Са њима су били и представници Савета — Катунин Г. С. и Уткин Г. Т.

У бази обавештајних докумената у вези са посетом српске делега-ције, извештај агента „Федулин“ сматран је најмеродавнијим. Крај по-сете је описао следећим речима: „Није било посебних сусрета гостију са странцима. Само је настојатељ Руске цркве у Београду, протојереј Виталиј Тарасјев, 26. октобра, у пратњи јереја Ф. Витвицког, отишао у улицу Левандовског бр. 8, стан 11, надајући се да ће тамо пронаћи свог брата, али никога нису нашли ...“⁶⁸

⁶⁵ ЦГАВО Украйны. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 68–69.

⁶⁶ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 218.

⁶⁷ ЦГАВО Украйны. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 70.

⁶⁸ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 209.

Посебни надзор протојереја Виталија⁶⁹ био је и од стране „спољашних запажања“. Резултат надзора „Кардинал“ је саопштио 4. одсеку УКГБ-а Кијевске области. Тамо стоји да „28. октобра „Кардинал“ није био на служби у Владимирском храму, као и да није испраћао делегацију из Кијева. Уместо тога водио се разговор са чланом делегације, о. Виталијем Тарасјевим.“⁷⁰ Заинтересованост агената за Тарасјева била је условљена тиме што је он добро познавао руски језик и могао да прича о реалном стању и односу према руским емигрантима у Београду. Рекао је да му је отац 1920. године са породицом емигрирао у Србију, те да је тада имао 18 година. У Београду је завршио Богословију и постао свештеник. Од 1920. до 1941. године, како је рекао Тарасјев: „Однос према емигрантима је био веома добар, имали смо сва права и привилегије, тако је било и пре доласка Тита, који се растао са Совјетским Савезом.“⁷¹ У то време, према Тарасјеву, дошло је до „свађе“ (грађанског сукоба у Југославији између четника и партизана комуниста на челу са Титом), након чега је „Тито издао наређење да сви Руси напусте Југославију.“ У поменуто доба, Тарасјев је успео да остане. „На питање да ли би желео да се пресели у Русију, Тарасјев је рекао да тамо има породицу која је завршила српске школе, већ се скрасила и сада не размишља о повратку, иако би волео, јер је сам родом из Јекатеринославске губерније.“⁷²

У безбедносној служби се сматрало да је „врхунац успешног рада“ са страним делегацијама било то да чланови делегације стекну „чврсте утиске о слободи Православне Цркве у совјетској држави“. Такве изјаве од истог свештеника Виталија снимили су агенти. У разговору је рекао: „Све што су видели и чули у Совјетском Савезу оставило је веома велики, пријатан утисак, посебно црквени живот. Нама су говорили да како би било којој делегацији показали да у Русији људи иду у цркву, полиција насилно тера људе у цркву, а сада смо видели да то нема везе са истином.“⁷³

⁶⁹ Протојереј Виталиј Тарасјев, истакнута личност у руској емиграцији, био је од 1950. до 1974. године настојатељ Светотројичког храма Подворја Руске Православне Цркве у Београду. Ову цркву су 1924. године подигли белогардејци емигранти, а од 1946. године храм добија статус Подворја. Наследник службе постао је син оца Виталија Василије, а од 1998. године настојатељ је протојереј Виталије Тарасјев, унук првог настојатеља храма. Парохијску заједницу чинили су углавном руски емигранти. Године 1957. Патријарх московски Алексије I посетио је ово Подворје, где је служио божанствену Литургију.

⁷⁰ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 218.

⁷¹ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 218.

⁷² ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 218.

⁷³ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 219.

У појединим обавештајним белешкама наглашено је да су „чланови делегације у Кијеву купили радио апарате, машине за прање веша, усисиваче, фотоапарате, итд.“. Према њиховим речима, код њих су ове ствари биле веома скупе, јер се све увозе из Америке, Енглеске и других земаља. Гости су се жалили да немају богослужбене књиге и да немају где да их штампају, јер су све штампарије национализоване, а папира није било.⁷⁴

Занимљиво је да су агенти КГБ-а чак описали и изглед српског свештенства: „Добро су обучени и сви носе веома лепе, скупе, златне крстове.“⁷⁵ Како се касније испоставило, Патријарх Алексије је у Москви „свим свештеницима дао позлаћене крстове, а епископима панагије“. У извештају се такође наводи: „Њихови свештеници не носе крстове, већ се само у старости свештеник награђује крстом. Али свештенство у Југославији прима државну пензију.“⁷⁶

6. Разговор чланова Савета за односе са Руском Православном Црквом са Милојем Дилпарићем

У Кијеву је представник владе ФНРЈ М. Дилпарић имао састанак са украјинским званичницима, где је говорио о принципима државног регулисања верских питања у Југославији.⁷⁷

Своју шансу нису пропустили ни органи СССР који надзиру Цркву. За припаднике КГБ-а и чланове Савета ову посету одликовала је и размена искустава у раду на „црквеној линији“. Тако је један члан српске делегације постао предмет интереса безбедносних служби.

Са Милојем Дилпарићем „одржан је разговор у седишту Савета, ради размене искустава, током боравка делегације у Москви.“⁷⁸ Копију транскрипта овог разговора Уткин је предао и кијевском огранку Савета за односе са Руском Православном Црквом.

Значај и потребу за оваквим разговором Уткин је описао на следећи начин: „Функције и задаци Комисије за верска питања Савезног извршног већа ФНРЈ готово су идентични са програмом Савета за од-

⁷⁴ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 219.

⁷⁵ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 219.

⁷⁶ ОГА СБУ. Ф. 2. Д. 2847. Л. 219.

⁷⁷ Саган, „Візити представників Сербської православної церкви в Україну у 50–80-ті роки ХХ століття“, 157.

⁷⁸ ЦГАВО України. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 77.

носе са Руском Православном Црквом.⁷⁹ Заједно са Георгијем Карповом, у разговору су учествовали Г. Т. Уткин, И. И. Иванов, И. М. Репин (извршни секретар Карпова), Спиридонов и др. Сваки од ових чланова је поставио по неколико питања госту из Југославије. Дилпарић је говорио о томе како комисија ради. Према његовим речима, главни задатак комисије био је решавање суштинских питања у односима Цркве и државе. Иако су ову комисију сачињавали комунисти, она није била антирелигиозни, већ државни орган. Анализирајући транскрипт разговора, јасно је да су чланови Савета од свог „српског саговорника“ сазнали доста информација. Посебно интересовање изазвао је живот Православне Цркве у Југославији и однос према држави. Гост је говорио, почев од 1945. године, о свим етапама односа државе и Цркве, о слободи савести свих грађана, о одвајању Цркве од државе и забрани злоупотребе Цркве у политичке сврхе.

Дилпарић је доста причао и о римокатолицима у Југославији. Према његовим речима: „[Римо]Католици су после народне револуције, из политичких разлога, остали у потпуно непријатељском положају према држави. Православни су били приморавани да приме католичку веру, уништено је 250 православних цркава и убијено много свештеника. Све ово је углавном подржао Ватикан.“⁸⁰

Посебну пажњу чланови Савета посветили су „Савезу удружења православних свештеника Југославије“. Рад овог црквеног тела био је веома плодотворан. Истакнуто је да је „на челу ове организације протојереј Милан Смиљанић. Око 90% православних свештеника у Југославији су чланови овог савеза. У Југославији 1956. године постоје 23 православне епархије, свака епархија има своје организације свештеника који су део централне заједнице. Савез се бави конкретним питањима. На пример: опорезивање свештеника, социјална помоћ свештеника, коришћење годишњег одмора, привилегије током путовања, итд.“⁸¹

Дилпарић је тврдио да је захваљујући томе „држава успела да обезбеди свештенике, они нису постали инструмент за политичке сврхе, већ су почели да решавају више питања. Поред тога, влада ФНРЈ је 1951. године донела уредбу о социјалном осигурању свештеника.“⁸²

На питање И. М. Репина: „Зашто Православна Црква добија од државе већу финансијску помоћ него други?“, Дилпарић је рекао да

⁷⁹ ЦГАВО Украины. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 78.

⁸⁰ ЦГАВО Украины. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 81.

⁸¹ ЦГАВО Украины. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 82.

⁸² ЦГАВО Украины. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 83–84.

„Православна Црква има веома мале приходе од верника“.⁸³ Током разговора добијени су статистички подаци о стању Српске Православне Цркве. Истакнуто је да Црква има један богословски факултет, на коме је 1956. године било 300 студената. Постоје две богословије, једна у Београду и једна у Приштини, са око 350 ученика. М. Дилпарић је рекао да „Римокатоличка Црква најбоље стоји по том питању. Имају 5 виших и 11 средњих богословских школа.“

Када је реч о верским објектима, статистика је била следећа. У извештају за 1956. годину у Југославији је било: „6300 римокатоличких цркава, 1850 — муслиманских џамија, 40 цркава Румунске Православне Цркве, 37 — словачких евангелистичких објеката, 18 — гркокатоличких цркава, 37 — баптистичких, 50 — јеврејских богомоља, 5 храмова Руске Православне Цркве; Српска Православна Црква је имала 3671 цркву.“⁸⁴

Члан Савета за односе са Руском Православном Црквом Г. Т. Уткин, састављајући транскрипт разговора, забележио је Дилпарићеву изјаву о међународној делатности СПЦ. Што се тиче спољне политике Цркве, гост је рекао да „у Југославији постоји екуменски проблем. Познато је да је реч о протестантској организацији, формираној 1948. године у Амстердаму, а да су 1948. године Руска и Српска Црква заузеле став да ова организација следи политичке циљеве. Од православних Цркава у раду организације учествују Грчка и Руска емигрантска, а неке цркве одржавају контакт без чланства. Једна од таквих је и Српска Црква, која не дозвољава мешање у своје послове. Али он сматра да је тренутно, у времену међународне сарадње, неопходно одржавати везе које служе интересима мира.“⁸⁵

Овај разговор о апарату Већа завршен је закључком секретара Комисије за верска питања Савезног извршног већа ФПРЈ М. Дилпарића: „Код нас су све цркве потпуно слободне, не мешамо се у њихове унутрашње ствари. Постоји контакт са свим верским организацијама, са некима бољи, али са онима као што је римокатоличка — лошији. Скоро сви проблеми су решени са православном црквом, исто са исламом и протестантима — нема проблема — они су лојални.“⁸⁶

Треба истаћи да је ова посета дала подстицај даљем развоју односа између Руске и Српске Православне Цркве. То потврђује и чињеница да је совјетска влада дозволила Савету за односе са Руском Православном Црквом „да да одобрење Московској Патријаршији на позитиван

⁸³ ЦГАВО Украйны. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 86.

⁸⁴ ЦГАВО Украйны. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 87.

⁸⁵ ЦГАВО Украйны. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 85.

⁸⁶ ЦГАВО Украйны. Ф. 4648. Оп. 1. Д. 145. Л. 85.

одговор Патријарху Викентију, да на његов позив пошаље делегацију Руске Православне Цркве у Југославији.⁸⁷

О интересу власти за развој односа сведоче речи Г. Г. Карпова, који је писао Одељењу за међуцрквене односе Московске Патријаршије, да „би било пожељно да делегација буде значајна по саставу и да Патријарх и Митрополит Николај лично буду међу њима.“⁸⁸

У складу са тим, тачно годину дана касније, у октобру 1957. године, уследила је узвратна посета делегације Руске Православне Цркве Југославији, коју је предводио Патријарх Алексије I. За делегацију је приређен достојан пријем. „Патријарха Алексија и чланове руске делегације, у пратњи Патријарха Викентија, 28. октобра примио је председник ФПРЈ Јосип Броз Тито.“⁸⁹

Као што је већ поменуто, приликом одласка из Кијева, Патријарх Викентије је позвао украјинско свештенство да посети и Београд. Међутим, украјински свештеници нису могли да искористе овај позив, јер нико из Украјине није био укључен у делегацију Руске Православне Цркве 1957. године.⁹⁰

Протојереј Алексеј Остапов, који је био један од 11 чланова делегације, сумирао је посету овим речима: „Посета Југославији је успешно завршена. Исписана је нова славна страница у историји односа Руске и Српске Православне Цркве.“⁹¹

7. Резултати посете

Сумирајући горенаведено, могуће је извести следеће закључке:

1. У послератном периоду Московска Патријаршија је настојала да активно развија међународне контакте. У овом процесу Украјински

⁸⁷ Т. А. Чумаченко, „Совет по делам РПЦ и Московская Патриархия в решении внешнеполитических задач хрущевского руководства: 1953–1958 гг“, *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*, Том 28, № 4 (2010): 109, <https://elibrary.ru/item.asp?id=18062268>.

⁸⁸ Чумаченко, „Совет по делам РПЦ и Московская Патриархия в решении внешнеполитических задач хрущевского руководства: 1953–1958 гг“, 109.

⁸⁹ „Пребывание делегации Русской Православной Церкви в Югославии“, *Журнал Московской Патриархии*, № 11 (1958): 69.

⁹⁰ Саган, „Визити представників Сербської православної церкви в Україну у 50–80-ті роки XX століття“, 157.

⁹¹ Алексей Остапов, „Визит Патриаршей делегации в Югославию в 1957 году“, *Церковь и время: Научно-богословский и церковно-общественный журнал*, № 1 (66) (2014) // Электронный ресурс. URL: <https://church-and-time.ru/1502> (дата обращения 28.10.2021).

Егзархат је у старту заузео значајно место. Украјину је посетио велики број страних делегација које су биле у посети СССР-у на позив Руске Православне Цркве.

2. Једна од таквих посета догодила се 1956. године. Делегација Српске Православне Цркве посетила је СССР на позив Московске Патријаршије. Делегацију је предводио Патријарх српски Викентије. Поред Москве и Лењинграда, делегација је три дана боравила и у Кијеву. У „блиском по духу граду“ Срби су имали садржајан програм. Посетили су: обданиште фабрике „Арсенал“, Кијевско-печерску лавру, Асколдов гроб, филмски студио, фарму у селу Гоголево, били на пријему на вечери у седишту Егзархата, Андрејевској цркви, Кијевској семинарији, посетили су споменик кнезу Владимиру, Покровски манастир, Кијевску фабрику одеће, Саборну цркву Свете Софије, Извршни комитет Кијевског градског савета радничких депутата и помолили се у Владимирском храму.

3. Анализирајући ову посету, потребно је узети у обзир да су овом нивоу односа између Цркава претходила и сложена послератна питања. Период од 1948. до 1953. године назван је у историографији периодом совјетско-југословенског сукоба. Дана 28. септембра 1949. године потпуно су прекинути билатерални односи СССР-а и Југославије. Дуги период прекида односа међу државама имао је много узрока и последица.

Период нормализације односа није био лак и трајао је неколико година. Најважнију улогу у овом процесу имала је Српска Православна Црква. Управо је посета Патријарха Викентија СССР-у у октобру 1956. године постала значајан догађај у успостављању односа између земаља. После дужег периода раздвојености и одсуства сарадње између држава, ову посету су југословенске власти сматрале значајним потезом ка политичком помирењу.

Дакле, „развијање контаката са Српском Црквом било је у интересу обе стране. Савет министара СССР и ЦК КПСС, Амбасада СССР у Југославији подржали су захтев Московске Патријаршије да се упутити писмо Патријарху Викентију са позивом да посети Московску Патријаршију.“⁹²

4. Треба истаћи и рад совјетских безбедносних служби у надзору спољне „црквене линије“. Чланови УКГБ-а, односно 4. антирелигијски одсек, као и Савет за односе са Руском Православном Црквом, контролисали су сваку инострану посету. Све делегације или појединач-

⁹² Чумаченко, „Совет по делам РПЦ и Московская Патриархия в решении внешнеполитических задач хрущевского руководства: 1953–1958 гг“, 109.

не госте су обавезно надгледали представници безбедносних агенција и специјални агенти. Тајним службама је било важно да контролишу спољне односе Цркве, штавише, специјалне службе су се често биле умешане у ток посете страних гостију.

Тако је и долазак српске делегације у Кијев протекао под присмотром безбедносних служби. За потребе током посете, органи безбедности су ангажовали велики број сарадника. Међу чланове пратње убачени су агенти УКГБ-а, вођени разговори са члановима делегације, прислушкивање и прикривено праћење, док су у манастирима имали своје незваничне сараднике. Гости су свуда ишли у пратњи чланова Савета за односе са Руском Православном Црквом.

Као резултат посете, састављен је „пакет обавештајних докумената“ са детаљним описом пријема Срба у Кијеву.

Када је реч о српској делегацији, КГБ је поставио конкретне циљеве: да надгледа да пријем буде на достојном нивоу; да покаже достигнућа Совјетског Савеза; да убеди чланове гостујуће делегације у благодатност државе према Православној Цркви и слободи вероисповести; те да забележе изјаве и ставове у вези са оним што су видели у СССР.

Упркос томе што је контрола совјетских безбедносних служби учинила да такве посете не буду у потпуности слободне, у наше време то, пак, омогућава додатну историјску грађу за истраживање.

5. Што се тиче Украјинског Егзархата, из свега наведеног можемо закључити: а) Као део Московске Патријаршије, Егзархат је стекао своје искуство у спољној црквеној делатности; б) Однос Патријарха Викентија и чланова делегације према светињама, духовној традицији и култури древног Кијева очитовао се у њиховим личним изјавама и извештајима специјалних служби; и в) Веома корисну и значајну улогу у односима две Патријаршије имао је Украјински Егзархат. Штавише, без тог и таквог учешћа ни Московска Патријаршија, нити Савет за односе са Руском Православном Црквом, али ни КГБ СССР нису видели перспективу у развијању контаката са Српском и другим помесним православним Црквама.

Библиографија

Извори:

Архивска грађа

Центральный государственный архив высших органов власти и управления Украины (ЦГАВО Украины)

ЦГАВО Украины. Ф. 4648. Совет по делам религии при Министерстве по делам миграции и национальностей Украины и его предшественники. Оп. 1. Д. 145. Документы о приеме иностранных делегаций религиозными обществами, действующими на территории Украинской ССР / планы приема, списки делегаций, стенограммы бесед / за 1956 год.

Отраслевой государственный архив Службы безопасности Украины (ОГА СБУ) ОГА СБУ. Ф. 2. Управление борьбы с бандитизмом МВД, Управление 2-Н и 4-е Управление МГБ-КГБ УРСР. Д. 2847.

Литература:

Антоній, архієп. Лось-Анжелоскій и Южно-Калифорнійскій. *О положеніи церкви въ Советской Россіи и о духовной жизни русскаго народа. Докладъ Архіерейскому собору 1959 года Епископа Лосъ Анжелосскаго Антонія*. Jordanville (N. Y.): Holy Trinity Monastery, 1960.

Волокитина, Т. В., Г. П. Мурашко, А. Ф. Носкова, и Т. А. Покивайлова. *Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа: 1949—1953: Очерки истории*. Москва: РОССПЭН, 2002.

Волокитина, Т., Г. Мурашко, и А. Носкова. *Москва и Восточная Европа. Власть и церковь в период общественных трансформаций 40–50-х годов XX век*. Москва: Российская политическая энциклопедия, Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008.

К. В. Никифоров (отв. ред.), А. И. Филимонова, А. Л. Шемякин и др. *Югославия в XX веке: очерки политической истории*. Москва: Индрик, 2011.

Костин, А. А. „Восприятие Соединенными Штатами советско-югославских отношений в 1944—1948 гг.“. *Вестник Вятского государственного гуманитарного университета*, Т. 1, № 4 (2012): 65–71. <https://cyberleninka.ru/article/n/vospriyatie-soedinyonnyimi-shtatami-sovetsko-yugoslavskih-otnosheniy-v-1944-1948-gg>.

Пантич, Младен. „История Сербской Православной Церкви при Патриархах Гаврииле и Викентии (1945–1958.гг.)“. Дипломная работа, Киев: Киевская духовная академия, 2008.

Петрановић, Бранко. *Југославија на размеђу: 1945–1950*. Посебна издања, књ. 37 / Црногорска академија наука и умјетности — Одјељење друштвених наука, књ. 9. Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 1998.

Пивоваров, Н. „Кого приглашали в СССР и кого отправляли за границу по религиозной линии (1943–1985)“. *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*, Том 35, № 1 (2017): 185–215. <https://doi.org/10.22394/2073-7203-2017-35-1-185-215>. <https://elibrary.ru/item.asp?id=29060854>.

„Пребывание делегации Русской Православной Церкви в Югославии“. *Журнал Московской Патриархии*, № 11 (1958).

Саган, Г. В. „Візити представників Сербської православної церкви в Україну у 50–80-ті роки XX століття“. *Українське релігієзнавство*, № 47 [26] (2008): 154–164. <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/15326>.

Саган, Г. В. „Роль украинских общественных организаций в восстановлении связей в сфере культуры между Украиной и Югославией (50-е — начало 70-х годов XX в.)“. *Социосфера: научно-методический методический и теоретический журнал*, № 1 / 2014 (2014): 103–105. <https://elibrary.ru/item.asp?id=21307149>.

Цыпин В. А. прот., *История Русской Церкви: 1917–1997*. Москва: Спасо-Преображенский Валаамский монастырь, 1997.

Чумаченко Т. А. *Государство, православная церковь, верующие. 1941–1961 гг.* Москва: АИРО-XX, 1999.

Чумаченко, Т. А. „Совет по делам РПЦ и Московская Патриархия в решении внешнеполитических задач хрущевского руководства: 1953–1958 гг.“. *Государство, религия, церковь в России и за рубежом*, Том 28, № 4 (2010): 107–123. <https://elibrary.ru/item.asp?id=18062268>.

Шкаровский, М. В. *Русская Православная Церковь при Сталине и Хрущеве. Государственно-церковные отношения в СССР в 1939–1964 годах*. Москва: Издательство Крутицкого подворья, Общество любителей церковной истории, 1999.

Интернет ресурси:

Веденеев, Д. В. „Киево-Печерская Лавра под надзором чекистов. 1920-е — конец 1950-х годов“ / Портал Православная жизнь // Электронный ресурс. URL: <https://pravlife.org/ru/content/kievo-pecherskaya-lavra-pod-nadzorom-chekistov-1920-e-koniec-1950-h-godov> (дата обращения 26.10.2021).

Остапов, Алексей. „Визит Патриаршей делегации в Югославию в 1957 году“. *Церковь и время: Научно-богословский и церковно-общественный журнал*, № 1 (66) (2014). // Электронный ресурс. URL: <https://church-and-time.ru/1502> (дата обращения 28.10.2021).

Примљено: 23. 2. 2022.
Исправљено: 10. 5. 2022.
Одобрено: 10. 5. 2022.

VISIT OF THE SERBIAN PATRIARCH VIKENTIJE TO KIEV IN 1956: BACKGROUND, CONTROL OF SPECIAL SERVICES, RESULTS

Vasiliy Shafar

Kiev Theological Academy, Kyiv, Ukraine

Summary: *In this paper, we will deal with the visit of the delegation of the Serbian Orthodox Church in Kiev in 1956 during the canonical visit to the Russian Orthodox Church. The significance of the visit of the delegation of the Serbian Church not only for inter-church relations, but also for the renewal of diplomatic relations between Yugoslavia and the Soviet Union will be analyzed. The state of the Orthodox Church in the USSR and Yugoslavia will be presented. Also, with the help of sources and notes of KGB agents on the visit of the Serbian Orthodox Church delegation to Kiev, it will be presented how the security services prepared and supervised that event.*

Key words: *Ukrainian Exarchate, Russian Orthodox Church, Serbian Orthodox Church, delegation, Kiev, KGB, Yugoslavia, USSR.*